

# İKTİSAT, MALİYE ve İSTATİSTİK

1943 — 44 BÜTÇESİ

MALİ VAZİYET — NAKDİ VAZİYET

*Namık Zeki ARAL*

1943 senesi haziranının birinci gününden 1944 senesi mayısının 31 inci gününe kadar bir devreyi ifade eden 1943—44 malî yılına ait 4420 numara ve 28 mayıs 1943 tarihli Muvazenei Umumiye Kanunu, diğer adı ile Bütçe Kanunu Devletin bu devre zarfındaki muhammen masarifini 486.717.349 lira ve muhammen varidatını 486.720.500 lira olarak tesbit etmiştir ki bu kanuna nazaran bütçe 3.151 liralık bir fazla ile bağlanıyor, demek olur. Üç bin küsur liralık bir fazlaya göz yumup yalnız bu kanuna bakarsak mevzuubahis malî yıl için bütçeye «mütevazin» veya «denk» vasfını vermekte tereddüde yer kalmamak iktiza eder. Bütçe vaziyeti hakikaten böyle ferah verici bir vaziyetmi ifade eder? Bu suale: evet veya hayır, diye birden ve kestirme bir cevap vermek, o kadar kolay bir şey değildir. «Muvazenei Umumiye» Kanununun kabulünden bir gün sonra 4424 numara ile ve 29 mayıs 1943 tarihiyle başka bir kanun 120 milyon liralık bir masrafa ait olarak icra kuvvetine daha başka tahsisat vermiş ve fakat bu tahsisatı karşılayacak varidatı «fevkalâde membalar» tâbiri gibi müphem bir tâbir ile sevk ederken o membaların miktarını, meselâ yukarda adı geçen Muvazenei Umumiye Kanununda olduğu gibi bir rakama bağlamaya lüzum görmemiştir. Millî Müdafaaya ait o 120 milyon liralık tahsisat üç beş ay içinde tükendikten sonra senenin sonuna kadar geçecek devre zarfında icra kuvvetinin ne yapacağına dair de bu ikinci kanunda bir hükme tesadüf olunamaz. Bu itibar ile dirki 1943 bütçesi için «denk» mi «değil mi», şeklinde vârit olan suale cevap vermezden mukaddem bazı istitratlar yapmaya lüzum vardır.

Biz her şeyden evvel «bütçe açığı» tâbiri ve «bizde bütçe açıkları» meselesi üzerinde duralım.

Bir bütçeye ne zaman «mütevazin» veya «denk» ve ne zaman «açık» denilir? Bir bütçenin bütün masarifi senenin vergi, rüsum, devlet emlâk ve teşebbüsâtı hâsılatı ve mümasillerinden mürekkep hakiki varidat

ile karşılanıyorsa o bütçeye «mütevazın bütçe» veya «denk bütçe» denir; yok eğer o hakiki varidat bütçenin bütün masarifini kapamaya kâfi gelmiyor ve gelemiyor da masariften bir kısmı için «istikraz» yoluyla para veya memba tedarik etmeye ihtiyaç hâsıl oluyor veya devlet birtakım mübayaatının veya taahhüdünün bedelini ödeyemiyerek tedahüle bırakıyor veyahut alacaklılarına karşı borçlu kalıyorsa bu takdirde o bütçeye «açık bütçe» adını vermek lâzım gelir. Son zamanlarda «açık bütçe» tâbirinin hududunu bir hayli daraltıp mütevazün bütçe tâbirinin hududunu bir hayli genişletmek isteyenler, yok değilse de bunların fikirlerini sıhhatli bir maliye bünyesi ile telife imkân görmek, şe'niyetler ile telifi kabil olmıyan bir nikbinlikten başka bir şey olmaz, fikrindeyiz. Bizce mesarifi hakiki varidat ile kapatmıyan bütçe açık bir bütçedir.

İşte böyle bir zaviyeden bizim az çok yakın bir maziye ait bütçelerimiz nasıl bir vaziyet arz ederler?

#### *Bütçelerimizin fazla veya açıkları*

1341 (1924) bütçesinden itibaren bütün bütçelerimize ait olarak inşar etmiş olan hazine hesabı umumilerine ve bu hesabı umumilerde münderiç varidat ve masarife nazaran bu vaziyeti tesbit için aşağıdaki cetvele bir göz atalım (Varidat dediğimiz zaman bilfiil tahsilâtı, ve masarif dediğimiz zaman tahakkuk etmiş düyun halindeki bütün sarfiyatı kastediyoruz):

— 1 = 1000 Lira —

Senesi	Varidat	Masarif	Senesi	Varidat	Masarif
1924	138.417	135.287	1933	174.296	173.928
1925	170.391	210.190	1934	207.278	202.640
1926	180.363	179.978	1935	231.391	224.044
1927	202.239	202.977	1936	271.078	260.753
1928	222.031	204.249	1937	314.171	303.840
1929	224.144	214.512	1938	322.934	311.347
1930	217.451	211.413	1939	389.722	399.023
1931	165.228	183.130	1940	550.209	552.987
1932	186.817	174.767	1941	648.119	583.007

Yukarıki cetvelde masarif devletin hakiki masarifini ifade ederse de varidat kalemlerinin içinde birçok seneler için istikraz meblâğları da vardır. Bu itibarla devletin hakiki varidatını bulmak ve hakiki vaziyeti tesbit edebilmek için uzun veya kısa vadeli istikrazlara ait kalemleri aradan

çıkarmak lâzım gelir. Bu ameliye yapıldıktan sonra sâfi ve hakiki varidat aşağıdaki cetvelde görünen şekillere girer:

— 1 = 1000 Lira —

Senesi	Gayri sâfi varidat	İstikrazlar	Hakikî varidat	Senesi	Gayri sâfi varidat	İstikrazlar	Hakikî varidat
1924	138.417	—	138.417	1933	174.296	3.794	170.502
1925	170.391	—	170.391	1934	207.278	12.316	194.962
1926	180.363	—	180.363	1935	231.391	13.041	218.350
1927	202.239	—	202.239	1936	271.078	20.316	250.762
1928	222.031	—	222.031	1937	314.171	38.353	275.818
1929	224.144	—	224.144	1938	322.934	56.066	266.868
1930	217.451	21.144	196.307	1940	389.722	116.351	273.371
1931	165.228	—	165.228	1941	550.209	250.877	299.332
1932	186.817	3.728	183.089	1942	648.119	263.674	384.445

Hakiki varidat ile hakiki masarifi karşılaştırdığımız takdirde ise aşağıdaki cetvel meydana gelir:

— 1 = 1000 Lira —

Senesi	Varidat	Masarif	Fazla	Açık
1924	138.417	135.287	3.130	—
1925	170.391	210.190	—	39.799
1926	180.363	179.978	385	—
1927	202.239	202.977	—	738
1928	222.031	204.249	17.782	—
1929	224.144	214.512	9.632	—
1930	196.307	211.413	—	15.106
1931	165.228	183.130	—	17.902
1932	183.089	174.767	( 8.322 )	—
1933	170.502	173.928	—	( 3.426 )
1934	194.962	202.640	—	7.678
1935	218.350	224.044	—	5.694

Senesi	Varidat	Masarif	Fazla	Açık
1936	250.762	260.753	—	9.991
1937	275.818	303.840	—	28.022
1938	266.868	311.347	—	44.479
1939	273.371	339.025	—	125.652
1940	299.332	552.987	—	253.655
1941	384.445	583.007	—	198.562

Yukarki cetvelde 1932 ve 1933 senelerine ait olarak mutariza içinde görülen fazla ve açık rakamları bir iki yüz bin liralık bir tehalüfe mâruz kalmış olabilirler ki bu da o senelere ait hazine hesabı umumilerindeki rakamların imza sahibince asıl ifade ettikleri mânalarda alınamamış olmasındandır; belki de böyle bir tehalüf hiç yoktur.

### *Fazla ve açıkların sebepleri*

On sekiz senelik bir zamanı ihtiva eden devre içindeki bu fazlalar ve açıklar nedendir? İlk dokuz senelik devrede bütçe, kâh açık kâh fazla vermek suretiyle ittiradsız ve dalgalı bir manzara arz etmektedir. 1908 inkılâbını mütaakıp bütçe usulünü memlekette tatbikata sokmak isteyenler bu usulü memleket bünyesine intibak ettirmeye ve mütevazın bir bütçe usulünü kurmaya muvaffak olmadan - hiç değilse - Trabulusgarp Harbi (1911), Balkan Muharebesi (1913), Birinci Büyük Harb (1914—18) gibi gaile ve badireler memleket maliyesini bir perişanlık içine atmıştı. Mütareke seneleri (1918—20), İstiklâl Mücadeleleri (1920—1922) arasında o perişanlık eksilmedi, bilâkis arttı. Yeni devir, malî zaviyeden de bu perişanlıkları miras olarak alıyordu. Dahilî emniyete ve millî müdafaaya ait en zaruri ihtiyaçları karşılayacak bütçe tedbirleri arasından bu ihtiyaçları ve karşılıkları olan varidatı hakkiyle tahmin ve takdir ve bütçe kaidelerini hakkiyle tatbik edebilmek elbette bir mesele idi. Derken 1929 da Şimalî Amerika Müttehidesinde patlıyan iktisadi buhranın serpintileri 1930 dan itibaren bizim memlekete de gelmeye ve iktisadi - malî buhran bizi de sarmaya başladı. 1930 ve 1931 seneleri varidatta zamanına göre, ehemmiyetli denecek noksanlara sebebiyet verdi. İktisadi vaziyetin malî vaziyet üzerindeki tesirleri el ile tutulur şekiller almakta idi. İlk devrede bütçe fazlaları ve açıkları şeklinde beliren o ittiradsızlıkları başlıca bu âmillerle izah etmek mümkün olur, zennederim.

İkinci dokuz senelik devreye gelince:

1933 den itibaren bütçe muttariden açık vermeye başlamıştır. Bir taraftan devletin millî müdafaayı mutlaka takviye etmek mecburiyetini duyması, diğer taraftan memleketin imarı ve sınıai kalkınma yolunda devletin fertten beklediği teşebbüsleri görememesi bütçelerde masarif çerçevelerinin - hakiki varidat ile muvazi yürüsün yürümesi - genişletilmesi ve bütçelerin muttariden açık vermesi neticesini doğurdu. «Mülhak bütçeler» veya «sınai bütçeler» ile bütçede vahdet prensipi - zaruri veya gayri zaruri - daha evvelerden sarsılmış bulunuyordu. Bu prensip mevzuubahsımız ikinci devrede «fevkalâde tahsisat» veya «fevkalâde bütçe» usulü ile biraz daha zayıfladı ve bunun da tesiri ile açıklar daha ziyade büyümek imkânını buldu. Yeni «fevkalâde tahsisat» siyasetinin temeli 1933 takvim senesinin başında ikramiyeli Ergani hattı istikrazı ile atılıyordu. 1934 Bütçe Kanununun 18 inci maddesi yeni siyasetin hatlarını tebarüz ettirerek: «fevkalâde membalardan hâsıl olacak varidattan beş milyon liraya kadar bir taraftan varidat bütçesinde hususi bir fasla irat diğer taraftan millî müdafa bütçelerinde açılacak hususi fasıllara tahsisat olarak kayıt ve İcra Vekilleri Heyetince tesbit edilecek müdafa hizmetlerine sarf olunur». diyordu. 1935 senesi bütçesinde Ankarada mezarlık ve Mülkiye Mektebi inşaatı, Jandarma ve Polis Mektepleri tesisatı muhacir iskânı ve maarif işleri için bu usul ile 1.330.000 lira tahsis olunuyordu (Bütçe Kanunu madde 24).

1936 malî yılında bu fevkalâde varidat ve fevkalâde tahsisatlar âdi bütçeden katî şekilde ayrılır ve - adı belki münakaşaya mahal bırakacak olan - bir fevkalâde bütçe şeklinde arzı vücut ederler: bu tahsisatı o varidat ile karşılaştırmaya müstakil bir kanun mezuniyet verir (3037 numara ve 15 haziran 1936 tarihli kanun). Fakat usul aynı usuldür; yani kuvvei icraiye yine «fevkalâde membalardan elde edilecek varidat ile karşılığı temin edildikçe» muayyen devlet dairelerinden «her biri için» muayyen «miktarları geçmemek üzere 1936 bütçelerinde yeniden açılacak hususi fasıllara 25.780.000 liraya kadar fevkalâde tahsisat konulması için» Maliye Vekâletine mezuniyet verir; ve fazla olarak «tahsisat kaydedilecek miktarlardan 1936 senesi için kullanılmıyan miktarı aynı hizmetin ifasına tahsis edilmek üzere 1936 hesaplarından tenzil ve 1937 senesine devren varidat ve tahsisat kaydolunur» der. 1936 senesi için mezuniyete mukterin 25,8 milyon liralık tahsisat Jandarma, Sıhhat ve İctimai Muavenet, Maarif, Nafia, İktisat, Ziraat ve Millî Müdafa dairelerine verilmiş bulunuyordu. En son 1943—44 malî yılına gelinceye kadar - âdi

bütçe yanında - böyle fevkalâde tahsisat namıyla sarfına mezuniyet verilmiş olan mebalîği atideki cetvelde görürüz:

<u>Senesi</u>	<u>Milyon lira</u>
1936	25,8
1937	36 -
1938	57,9
1939	58,9
1940	109,9
1941	83 -
1942	120
1943	120

Bütçe veya bütçeler tatbikata girdikten sonra sene zarfında bu fevkalâde tahsisatların birtakım istihalelere ve son senelerde tezyitlere tâbi tutulduğunu söylemek faideli olur.

1936 daki yedi dairenin adedi 1939 da on bire kadar çıkar. 1940 da daire adedleri azalır, altıya iner. 1941 den itibaren ise munhasıran Millî Müdafaa mevzuubahistir. Fakat daire adedlerinin azalması fevkalâde tahsisatın da azalması demek değildir. Bilâkis bu nevi tahsisat sene-den seneye çoğalarak yürümüş gelmiştir.

#### *Fevkalâde membalar.*

Fevkalâde tahsisatlara karşılık ittihaz edilen fevkalâde membalar-dan ne kastedilir? Daha ziyade son senelere ait hazine hesabı umumile-rinin, bu membaları üç ana sınıfa taksim ettiği görülür: 1 - Fevkalâde varidat, 2 - Hususi kanunlarla yapılan tahsilât ve mahsubat, 3 - Kanunu mahsusları mucibince hazineye ait nâzmi varidat. Biz bu üç kalemi hakiki varidat olup olmamaları itibariyle ikiye ayırarak tasnif edebiliriz: 1-Hakiki varidat ki Tayyare Cemiyetinin teberruatı (Millî Piyango), orman mü-taahhitlerinden amenajman paraları, kaçakçılıktan mütehassıl mebalîğ-den % 20 ler, muhtelif vesilelerle muhtelif camialardan veya idarelerden alınan meblâğlar, hazine elindeki tahvillerin satış bedelleri, zamanında buğdayı koruma vergisi hasılâtı, mahkeme binaları ve saire karşılığı birta-kım hasılât ve mümasilleri olup bunların karşılık veya fevkalâde mahiyet-leri hakiki varidat membaları teşkil etmelerine mâni değildir; 2 - hakiki olmıyan varidat ki kısa, orta veya uzun vâdeli birtakım istikrazlardan mü-teşekkildir: Ergani - Diyarbakır hattı, Sivas - Erzurum hattı istikrazları, 1941 demiryolu istikrazı, Millî Müdafaa istikrazı, Merkez Bankasından altın mukabili 250 milyon liraya kadar istikraz, yine Merkez Bankasın-dan doğrudan doğruya veya inhisarlar idaresi ve Devlet Demiryolları

eliyle kısa vadeli istikrazlar, bankalardaki mevduat ve şirketlerin ihtiyat akçeleri nispetinde karşılık namı altında bu müesseselerden bono mukabili borçlanılan mebalîğ ve mümasilleri bu cümleden olmak üzere tadad olunabilir.

Bu mevzuda şurasını kaydedelim ki bu fevkalâde menabiin kemiyeten en mühim kısmını umumiyetle istikraz membaları teşkil etmektedir. Esasen bütçe açıklarının asıl sebebi de budur.

Bir taraftan fevkalâde tahsisatı öbür taraftan fevkalâde menabii veya varidatı tazammun eden bu usule göz önündeki şekli ile fevkalâde bütçe namını verebilirmiyiz, veremezmiyiz? Bütçe kapanırken bütün varidat ve bütün masarîf bir tek hesabı umumide veya hesabı katîde kaynayıp gidiyor, denilerek belki bu cihet münakaşaya tâbi görülebilir; fakat şurası muhakkaktır ki (âdi bütçe - fevkalâde tahsisat) namıyla bizde yürümekte olan usul, fevkalâde bütçelere atfedilen bütün kusurları câmidir: besatet ve vüzuhtan mahrumiyet, samimiyetten inhiraf, zaman ile istikrazları tabîî memba gibi telâkkiye müsait zemin ihzarı! Hele alâkadar kanunlarda fevkalâde tahsisatın nevi ve miktarı tesbit edildiği halde fevkalâde membaların nevi ve müfredatı, yani masarîfi karşılayacak hakiki varidatın ve istikrazlar hasılatının neveleri ve miktarları, bilhassa istikrazlar arasında kâğıt para ihracı suretiyle tedarik edilecek para miktarı hakkında bir sarahat olmaması, daha doğrusu - âdi bütçede yapıldığı gibi kanuna bir «muhammen varidat cetveli» rabtedilmemesi enflasyonun bu günkü seviyelere yükselmesinde elbette mühim bir âmil olmuştur.

Bundan başka, tutulan bu usul gerek yukarda arz ettiğimiz, gerek aşağılarda arz edeceğimiz sebeplerden dolayı teşrii kuvvetin bütçe üzerindeki murakabesini hiç de takviye eder mahiyette değildir, kanaatindeyiz.

### 1942—1943 Bütçesi

1942 mayısında hitam bulan 1941—42 malî senesinin 198,56 milyon lira açıkla kapanmış olduğunu yukarlarda görmüştük. 1943 senesinin mayısında nihayete eren 1942—43 yılı bütçesi ne netice vermiştir? Mevzuubahis yılın hazine hesabı umumisi henüz meydanda olmadığı için bu hususta katî veya katiyete yakın bir netice hakkında bizim için bir şey söylemek imkânı yoktur. Tahmine müstenit olarak bu yolda bazı rakamlar ileriye sürülebilir. Malî yılın sonlarına doğru senenin masarîfi 850 milyon lira tahmin edilmekte idi. Varidatı ise varlık vergisi, inhisarlar müdafaa vergisi, şeker stokları hasılatı ve tahsilât fazlaları dahil olduğu halde 835 milyon lira kadar tahmin olunmasına nazaran bu senenin nispeten pek cüzi bir açıkla kapanacağı beklenmekte idi. Mamafih ka-

bine reisinin Altıncı Kurultayı kapatırken irat ettiği nutuktaki bir fıkraya bakılırsa bu senenin tam tevazünle kapanmış olduğuna hüküm edilebilir, gibi görünmektedir (Bu fıkraya ileride rücu edeceğiz).

### *Denk Bütçe - Düzgün ödeme*

Yıllarca müddet bütçelerimiz açıkla bağlandığı ve açıkla kapandığı halde bilhassa bütçe nutuklarında her sene muttariden «denk bütçe, düzgün ödeme» düsturunun mevzu bahis olduğu görülür. Bütçelerimiz mütevazın midir,, değil midir? Bütçelerimiz bağlanışta (ihzar ve tasdik sırasında) ve kapanışta (hazine hesabı umumisi şeklini aldığı sırada) açık vermekte ise bütçe nutuklarındaki «denk bütçe» vasfının yeri nedir? Denk bütçe tâbirine mâna vermek hususunda bütçe nutuklarının nevi zatına münhasır bir rüyet zaviyesine sahip olduklarını ifade ile vaziyeti izah etmekten başka çare yoktur, fikrindeyiz, Yoksa 1933 den bugüne kadar tanzim edilmiş bütçelerimiz gerek bağlanırken, gerek kapanırken daima açık göstermiştir.

1 — Bütçe bağlanırken - Malî sene hulûl etmezden mukaddem Maliye Vekâleti o senenin hakiki ve elde edilmesi kuvvetle muhammen varidatını tesbit eder; bütçenin bir tarafına bu muhammen varidatı, diğer tarafına senenin ancak o varidata tekabül eden miktardaki masarifini koyarak bütçeyi bir iki bin liralık fazla ile bağlar ve en geç martın ilk günü bütçe Büyük Millet Meclisine takdim edilmiş bulunur. Bu bütçeye (âdi bütçe) namı verilmektedir ki icra kuvvetince bağlandığı sırada devletin mevzu bahis malî seneye ait varidat ve masarifini tamam olarak ihtiva etmediği yukarlarda verdiğimiz izahattan anlaşılır. En son 1943—44 malî yılı için de böyle olmuştur: Millî Müdafaaaya ait olarak âdi bütçe lâyihası ancak 120 milyon liralık tahsisatı muhtevi idi; halbuki bizzat bütçe nutkunun ifadesine göre Millî Müdafaa masrafları günde bir buçuk milyona yakındır. Bu hesaplara âdi bütçedeki Millî Müdafaa tahsisatı asıl derpiş edilmesi lâzım tahsisatın beşte veya dörtte biri seviyesindedir. İşte âdi bütçe haricinde bırakılan masarife (fevkalâde masarif) adı verilmekte ve bunların yine (fevkalâde) denilen menabi ile karşılanması derpiş edilmektedir. Böylece âdi bütçenin yanibaşında - adı konularak ve yukarıda tesbit ettiğimiz kayıtlarla - bir fevkalâde bütçe ihdas olunmaktadır. Bütçeyi ele aldıktan sonra Büyük Millet Meclisi muhammen varidat ve masarif üzerinde tadiller yasa da (âdi bütçe) ve (fevkalâde tahsisat) usullerine kendi de ittiba eder. Bu suretle 1943 bütçesi de kuvvei teşriyenin tasdikına iktiran eylediği sırada:



486.717.349 liralık adi masraf, ve senenin ancak dört beş aylığı için 120.000.000 lira fevkalâde masraf diye

ceman 606.717.349 liralık masarife mukabil

ancak 486,7 milyon liralık varidat derpiş edilmiş, gerek bakiye 120 milyon liranın gerek malî sene hitam buluncaya kadar geleceği muhakkak olan diğer masarifi karşılayacak varidatın bulunması «fevkalâde membalar» tâbiri gibi ipham ile örtülü bir tâbir altında âtiye talik olunmuştur. Kanun bu fevkalâde masraflar karşılığı fevkalâde membalar için - daha evvelden söylediğimiz gibi - muhammen bir rakam veya rakamlar vermemiştir. Gerçe bütçe nutkunda şeker istihlâk vergisinden 55 milyon, inhisarlardan müdafaa vergileri 57,8 milyon diye iki rakam zikredilmekte ise de bu ikisinin mecmuu aşağı yukarı ancak 120 milyonu karşılayabilir. Sene hitam buluncaya kadar gelecek diğer masraflar için yine bütçe nutku Toprak Mahsulleri vergisinden, varlık vergisi bakayasından, kazanç vergisine zamlardan, 1941 demiryolu istikrazının ve Millî Müdafaa istikrazının geri kalan kısımlarından birtakım varidat ve hasılat beklemekte ve fakat bu hususta bir kanun ile o varidat ve hasılatı dair muhammen bir rakam veya rakamlar vermeye lüzum görmemektedir. Böylece de bütçede tevazün meselesi muallakta kalmakta ve fakat masarifi karşılamak üzere bir miktar da istikrazlardan varidat beklenmesine göre bütçenin her halde açık vermekten hali kalmıyacağı derpiş edilmektedir, denilebilir.

Harbin ne zaman biteceğini kestirmek hiç kimse için mümkün olmadığı aşikârdır. Ancak içinde yaşadığımız hal ve şartlar muvacehesinde ve kendi bütçe mevzuumuz zaviyesinden harb, avrupada malî yılın ilk haftasında veya ilk ayında sona erse bile dünyanın başka taraflarında da mücadelenin hemen kesiliverceğine kolay kolay ihtimal verilemeyeceğine ve buna ihtimal verilse bile memleketi sağdan soldan kaplıyan askerî ve siyasi vaziyetteki müphemiyetin hiç değilse bir sene daha devam edeceğine bütçe bağlandığı sıralarda hükmetmek gayri ciddî bir «kehanet» sayılmıyacağına nazaran fevkalâde bütçenin de ona göre bir senelik tanzim edilmesi zaten tahmine müstenit olan bütçe hesaplarında en muvafık yol olmak lâzım gelirdi ve lâzım gelir gibi görünür. Halen tutulmuş olan yol, 1933 den beri tutulmuş olan usulün itiyada tebaan idamesinden başka bir şeye istinadetmez. Bunu ise bütçenin bütün safhalarında tutulması lâzım vüzuh kaidesi ile telife imkân olmadığı ilâveye muhtaç değildir.

Saniyen - bütçe kapanırken - malî yıl geçip de hazine hesabı umu-

misiyle kapanmış olan bütçedeki varidat erkamını bütçe nutku gözden geçirirken aynı cinsten olmıyan rakamları yanı sıra koyup cem etmekte bir beis görmemektedir. Meselâ bütçe nutuklarında 1939, 1940 ve 1941 bütçelerinden birincisinin 8,9 milyon liralık bir açıkla kapanmış (1942—43 nutku), ikincisinin 4,6 milyonluk bir fazla vermiş (1943—44 nutku) ve üçüncünün ise fazlayı 66,2 milyon liraya çıkarmış (1943—44 nutku) olduğu ifade olunur. Bu bakiyeler nasıl bir hesaba istinadetmektedir? Şöyle bir hesaba:

1939 un hakiki ve gayri hakiki varidatı (yani vergi, rüsum, harçlar, emlâk ve teşebbüsât hasılatı ve mümasilleri ile *istikrazlar hasılatı*) 389,7 milyon lira ve masarifi ise 398,6 milyon lira olduğuna göre aradaki tefadul 8,9 milyon liradır ve işte bu hesaba göre bütçe açığı da 8,9 milyon liradan ibarettir. 1940 ın hakiki ve gayri hakiki varidatı 550,2 milyon, masarifi 545,5 milyon olmasına göre bütçe nutku bu senenin 4,7 milyon bir fazla verdiği kanaatindedir. 1941 in hakiki ve gayri hakiki varidatı 648,1 milyon, masarifi 581,8 milyon olmasına nazaran bütçe nutku bu yıl bütçesinin 66,2 milyon fazla verdiği fikrindedir. Halbuki bu senelerin sırasıyla 125,6; 253,6; 198,6 milyonzira açıklarla kapandıklarını yukarılarda görmüştük.

Hulâsa «ihzar» ve «tasdik» safhalarında iki bütçe ortaya çıkarılması «tatbik» ve «murakabe» safhalarında ise bir bütçe kullanılması usulünün bütçe hakkında zihin karıştırmaktan başka bir tesirini göremiyoruz; amelî sahada bundan ne faide temin edildiği de anlaşılır bir keyfiyet olmaktan uzaktır. Bu itibarla âdi ve fevkalâde diye ayrılan varidat ve masrafların bir bütçede tevhidini herkese faideden başka bir şey getirmeyecektir, kanaatindeyiz.

Şu verdiğimiz izahat da gösterir ki orada «denk bütçe» yoktur Bu şeniyeti en son bütçe nutkundan yirmi gün sonra Başvekilin iradeylettiği nutuk da kabul ve teyideder: «İşte her sene bu mühim açıklara karşılık bulmak lâzım geliyordu. Bu açıkların ilk üç seneliğinin (harb devresine ait üç seneliğinin) mühim bir kısmını ihdas ettiğimiz vergiler, yeni zamlar ve istikrazlarla kapadık. Diğer kısmını altın mukabili tedavüle çıkarılan 250 milyon lira ile ve müşkülât ile kapatabildik. Dördüncü yılın (1942 nin) başında ise bütün imkânları kullandıktan sonra fevkalâde bütçemizi 140 milyon liralık bir açıkla karşı karşıya bulduk. İşte hem açığı kapamak hem de elde bir miktar para bulundurmak için varlık vergisini ihdas ettik. Filvâki bu vergi bize umduğumuzu verdi. Fakat arayerde fevkalâde bütçenin açığı 250 milyona çıktı. Böylece varlık vergisinin hazineye getirdiği milyonlar sadece fevkalâde bütçenin açığını kapaya-

bildi (15 haziran 1943 de altıncı Kurultayı kaparken iradedilen nutuktan)».

Ortada «denk bütçe» olmadığı gibi - zevahir ne olursa olsun - «düzgün ödeme» de kalmamıştır. Bütçe açıklarının kapanmasına Merkez Bankasınca küşade kredilerin, bir başka ifadeyle kâğıt para ihracının da iştiraki hasebiyle paramızın iştirak kuvveti seneden seneye değil, aydan aya hattâ haftadan haftaya düşerek yürüdüğü bir devirde «düzgün ödeme» vardır, demeye imkân bulunmaz, kanaatindeyiz. Maaşların tedahüle kaldığı veya taahhüt bedellerinin tedahüle bırakıldığı devirlerde memur maaşatının veya mütaahhitler matlûbatının sarraflara iskonto ettirilmesi ne ise bir paranın kuvvei iştiraiyesini zayi etmesi de o maaş veya matlûbun sahibi zaviyesinden mahiyeten o dur. Birazdan göreceğimiz, para kuvvei iştiraiyesindeki zayıatın ehemmiyeti göz önüne alınırsa iskonto haddinin yüksekliği karşısında irkilmemek mümkün değildir.

Bu vaziyet karşısında «denk bütçe - düzgün ödeme» düsturunun gerek bütçe nutuklarında gerek başka vesilelerle mevzuubahis olmasını muhtelif zaviyelerden mahzurlu görmemeye imkân yoktur. Bir kere bütçeden birinci derecede mesul bir makam tarafından bütçenin denk olduğu hakkındaki ısrarlı beyanat ortada o kadar nikbin bir hava yaratmaktadır ki bütçeyi en yakından takibetmesi lâzım gelen muhitlerde bile bütçenin hakikaten denk olduğu intibahını tevlidetmekten hali kalmamaktadır. Diğer taraftan bütçe hakkında birinci derecede söz söylemeye salâhiyettar bir lisanın bütçeyi denk telâkki etmesi ve denk diye ilân etmesi masrafçı daireler muvacehesinde bütçeyi birinci derecede tevzin ile mükellef ve mesul makamın, bizzat bu makamın işini teshil etmekten çok uzak kalsa gerektir. Bütçenin yüzlerce milyon açık verdiği devirlerde bile bütçenin mütevazın olduğu kanaatini izhar ve ilân eden bir «Maliye Nazırı» için, meşhur Thiers'in bir Maliye Nazırında bulunması lüzumunu ileri sürdüğü o mâruf «yırtıcılık - Férocité» hassasından pek çok zayıata uğramak tabiidir. Kolaylıkla tevazünü bulup yürüyen bir bütçe karşısında para, diye Maliye Vekilini sıkıştırmıyacak Maarif, Nafia, Ziraat, İktisat ve saire Vekili tasavvur olunamaz. Halbuki fikrimizce yaşadığımız zaman hiç de o zaman değildir. Bugün için bütçe meselesi Millî Müdafaa meselesinden sonra değil, Millî Müdafaa meselesiyle birlikte mevzu bahis olacak bir mahiyettedir. «Millî Müdafaa» ile birlikte yürümesi lâzım «malî müdafaa» bugünkü şartlar dâhilinde yalnız Maliye Vekilini değil, tekmil arkadaşlarını, tekmil kabineyi mütesaniden alâkadar eder bir meseledir. Bütçe meselesi bugün her zamandan ziyade bir kabine me-

selesidir. Çünkü bütçe meselesi halin ve âtinin maliyesi meselesi, çünkü bütçe meselesi halin ve âtinin «para» sı meselesidir.

### *Bütçe siyaseti*

Bugün malî işlerde ipin ucunu kaçırmamış addedilebilecek olan muharip memleketler (Almanya, İngiltere, Şimalî Amerika), mümkün olduğu kadar masrafları vergi yoluyla karşılamak, istikrazlara mümkün olduğu kadar az yer vermek, hele enflasyonu hatıra getirmemek ve bunların hepsinden mukaddem harb gayesine matuf olmıyan masrafları tay veya tâlik etmek hususlarını - yüzde yüz tatbik etmek imkânını bulmasalar dahi bu düstûru - kendilerine rehber veya gaye ittihaz etmişlerdir. Muharip olmıyan ve fakat muharebeye karışması ihtimali bulunan memleketler (meselâ İsviçre) bu düstura veya düsturlara muharip memleketlerden daha ziyade sarılmakta ve bunlar için muvaffakiyet ihtimali şüphesiz ki daha ziyade mev'ut bulunmaktadır.

Bizim «bütçe miyaseti» miz ne merkezdedir? İkinci cihan harbi patladıktan sonra Millî Müdafaanın icabettiği ehemmiyetli masraflar karşısında istikrazdan müstağni ve tamamen mütevazin bir bütçe aramak bittabiî hiç kimsenin aklından geçmez. Millî Müdafaaya ait tahsisat için ağız açmaya dâhi kimsenin hakkı olmadığı ve olamayacağı izaha muhtaç değildir. Haricî emniyeti muhafaza için her hangi bir milletin, o meyanda milletimizin ihtiyarından çekinmeyeceği külfet ve masraf tasavvur bile olunamaz. Ancak bütçe nutuklarının da her sene tekrarladığı gibi sinai kalkınma, nafıa işleri, maarif işleri ikinci cihan harbinin zuhuru ile durdurulmamış ve bütçede bunların karşılıkları da yer almakta bulunmuştur. Nitekim son bütçe nutku şunları söylemektedir: «İlim ve irfan programlarının aksamadan yürütülmesi, nafıa, su, sanayi faaliyet ve hareketleri için harbe tekaddüm eden uzun yıllardan beri tesbit edilmiş olan projelerin tahakkukunu da aynı safta mütalâa ederek bunlar için ihtiyari icabeden büyük masrafların karşılanması da ehemmiyetle göz önünde tutulmuştur». Eğer bunların içinde Millî Müdafaa ile âcilen alâkadar olanlar versa bunlara da kimsenin itiraz etmeye hakkı yoktur ve itiraz etmek esasen akıl ve mantık işi değildir. Kifayetsizlik yüzünden millî Müdafaa yıkıldığı gün ortada ne devlet ne millet, ne de fert kalmış demektir. Fert ile devletin ve milletin menfaatlerini «Millî Müdafaa» kadar birleştiren hiçbir mevzu yoktur.

### *Enflasyon meselesi*

Fakat bir taraftan bütçe açıklar verirken ve diğer taraftan bu açıklar daha ziyade kısa vâdeli istikrazlar ve o arada enflasyon yoluyla karşılanırken mevzu bahis işlerin mevsiminde olup olmadığı bihakkın soru-

labilir ve bu işler üzerinde ehemiyetle tevakkuf edilmek lâzım gelir. Harbin zuhuru sıralarında mütedavil bankonotların miktarı 238 milyon idi. 1942 takvim senesi sonunda bu miktar 733,9 milyon oldu. İstihsalin azaldığı, istihlâkin çoğaldığı, ithalâtın zorlaştığı, maliyet fiatlerinin yükseldiği bu devre zarfında aşağı yuakrı 500 milyonluk bir kâğıt para hacminin 238 milyona katılması, bir başka ifade ile tedavül hacminin birden üçe ve hattâ daha fazlaya çıkması memleketin iktisadi, malî, içtimai bünyesi üzerinde tesirler yaptı. Geçinme ve gıda maddeleri müşirelerine dair aşağıda görülen cetvellerdeki rakamlar ve bu rakamların yürüyüşü üzerinde her gün durmak lâzım gelir. Evvelâ başka memleketlerdeki rakamlara bakalım (Cemiyeti Akvamın aylık bülteni - gıda maddeleri):

	1939 da		%
	%		
Almanya	79	Nisan 1943 de	86
İngiltere	92	Mart » »	107
Şimalî Amerika	72	Mart » »	104
Japonya	123	Teşrinisani 1942 de	155
İsveç	118	Nisan 1943 de	184
İsviçre	85	Nisan » »	135
Fenlandiya	91	Nisan » »	170

Hayat pahalılığına dair bir başka cetvel ki İsviçre'de iktisadi araştırmalar komisyonununun 57 nci raoprundan muktebestir (Hayat pahalılığı — 100 = Ağustos 1939)

		%
İsviçre	Nisan 1943 de	148
Almanya	Mart » »	107
İngiltere	» » »	127
Japonya	» » »	126
İsveç	» » »	143
Amerika	Kânunuevvel 1942 de	120

Şimdi memleketimizde geçinme ve gıda masrafları müşirlerine bir göz atalım.

— 1938 = 100 —

Senesi	Ankara geçinme endeksi	Istanbul geçinme endeksi	20 Vilâyet gıda masrafları endeksi
1938	100	190	100
1939	102,1	101,4	101,3
1940	110,8	112,4	114,7
1941	132,5	138,—	144,3
1942	220,9	232,5	296,2
Kânunusani 1943	311,5	339,6	493,—
Şubat »	308,2	345,2	496,1
Mart »	316,2	361,2	518,6
Nisan »	326,3	370,5	554,3
Mayıs »		355,9	

Cemiyeti Akvam aylık bülteninin hayat pahalılığına dair sahifelerinde Türkiye'ye ait satır, memleketimizi bütün cihanda en pahalı memleketler arasında tasnif etmektedir Memleketimizdeki fiat tereffününün veya hayat pahalılığının bütün günahını enflasyonun boynuna tâlik edecek değiliz; fakat bu kadar tereffüde enflasyonun da mühim bir hissesi olduğunu söyleyeceğiz. Enflasyon kendi hissesi nispetinde fiat tereffülerini ve hayat pahalılığını doğuruyor, hayat pahalılığı ile fiat tereffüü hususi ve umumi masraf bütçelerini kabartmak suretiyle enflasyonu artırıyor ve böylece memlekette ateşli bir devri fasittir, yürüyüp gidiyor. Bunda da tutulan bütçe siyaseti mühim bir âmildir. 1943—44 bütçesi için bu mevzuda aynı bütçe nutkunun şu fıkrasını bir dereceye kadar mucibi itminan ve teselli görmek isteriz: «Biz.... bu fevkalâde masraflarımızı emisyonla dayanmakla değil, yeni vergiler ihdası, mevcut vergilere en son had ve kabiliyetlere kadar zamlar icrası ve uzun vâdeli istikrazlar akdi suretiyle karşılayacağız.»

#### *Bütçelerimizde yine vüzuh meselesi*

Bütçe meselesini kapamazdan mukaddem bütçede vüzuh hesabına bir iki nokta üzerinde daha tevakkuf etmek faideden hali değildir, kanaatindeyiz:

a — Son seneler hazine hesabı umumilerinin «umum varidat müfredat cetveli» inde «kanunu mahsusları mucibince fevkalâde varidat» na-

mı altında bir kalem görülür ki bütçe tevazünü vaziyesinden ne kadar ehemmiyeti haiz ise vüzuhtan da o kadar mahrumdur, denilebilir. Meselâ 1940—41 hesabı umumisinde bunun balığı 245,5 milyon lira olup (sahife 647) bütün varidatın % 44 ünden fazlası derecesinde ehemmiyetli bir kalem teşkil etmektedir. Bir kere 1933 senesinden ve hattâ daha evvelki senelerden beri yürüyüp gelmekte olan bu kalem hiç değilse 1939 senesine kadar hem hakiki varidattan (Musul eptrolları, gümüş para hasılatı, inhisarların sigorta bedeli, ceza evleri inşaatı karşılığı gibi) hem gayri hakiki varidattan (uzun ve kısa vâdeli istikrazlar gibi) terekküp ediyordu. Fakat bilhassa son senelerde en mühim kısmını istikrazlar hasılatı, yani gayri hakiki varidat teşkil ettiğine şüphe yoktur. Fakat ne kadarı istikraz hasılatıdır, ne kadarı hakiki varidattır) bu ciheti 1937 senesinden beri tefrik etmek hayli zorlaşmıştır. Zira hazine hesabı umumileri 1936 senesine gelinceye kadar bu tefriki hazine hesabı umumisinin izahname kısmında yapıyor ve istikrazlar hasılatıyla hakiki varidatın müfredatını bu kısımda veriyordu. Fakat 1937 den beri izahname kısmındaki bu müfredatın başına bir sene evvelden müdevver (tahsisat ve tahsilât) diye bir kalem ilâve edilmekte ve 1938 den beri de o müfredatın alt tarafına bir sene sonraya müdevver (tahsisat ve tahsilât) diye başka bir kalem tenzilen ilhak edilmekte olduğu cihetle bu ilâve ve tenzil edilen kalemlerden ne miktarı hakiki varidat ve ne miktarı gayri hakiki varidat olduğu meçhul kalmakta ve böylece hazine hesabı umumisinin kendisinden senenin hakiki varidatıyla, gayri hakiki varidatını çıkarmak imkânı bulunamamaktadır. Hazine hesabı umumisinde bu ukdenin halli, bizzat vesikanın hikmeti vücudu icabıdır, gibi görünür.

b — Hazine hesabı umumisinin bir başka hikmeti vücudu da ömrü hitama eren malî sene neticesinde bütçe tevazünle mi, açıkla mı, fazla ile mi kapanmış olduğunu vazih bir şekilde göstermektir. Fakat bizim hazine hesabı umumimiz âdeta hayati denebilecek bu noktayı öteden beri imal etmemiştir. Şöyle ki, hazine hesabı umumilerinde hesabı katî lâyhaları metni 1924 den 1930 senesine kadar «sene masarifi umumiyesi şu kadar milyon lira ve senenin hazine varidatı umumiyesi şu kadar milyon lira kabul olunmuştur» şeklinde yürümüştür; bütçenin nasıl kapandığı ciheti tesbit edilmemiştir. 1931 den 1937 ye kadar olan devrede bir değişiklik görülür, fakat bu değişiklik, evvelce bir tek maddede tesbit edilen masarif ve varidat rakamlarının iki maddede gösterilmesinden ibaret kalır. 1938 de biraz daha farklı bir yenilik görülür. Birinci maddede: «1938 senesi masarifi umumiyesi - hususi kanunlar mucibince fevkalâde varidatla karşılanan masraflar dâhil - merbut a cetvelinde gösterildiği üzere şu kadar milyon liradır» ve ikinci maddede «mezkûr sene hazine

varidatı umumiyesi - hususi kanunlar mucibince elde edilen fevkalâde varidat dâhil - merbut b cetvelinde gösterildiği üzere şu kadar milyon liradır» denilmektedir. Maddelerin tire içindeki cümleleri 1939 dan itibaren müstakil cümleler halinde birinci cümlelere eklenmek suretiyle daha başka bir yenilik müşahede olunur. Fakat bütün bu değişiklikler hep şekle ait olup yıl bütçesinin ne netice verdiği noktasına hiçbir suretle taallûk etmemektedir.

Çok temenni olunur ki ileride bu metinler, kendilerinden beklenen vüzuhu vermek üzere, bir taraftan hakiki varidat kalemleriyle istikraz kalemlerini biribirinden katî şekilde tefrik etsinler ve diğer taraftan hesabı katî lâıyhası metinlerinde de bütçenin ne şekilde kapandığını tasrihen irae etsinler.

### *Harb veya müdafaa maliyesi.*

Daha geçen asra gelinceye kadar devlet mükellefin iradı veya serveti üzerinden vergi alırken az çok düşünür ve sıkılırdı ve devletin halinde bir başkasının kesesine el uzatmaktan mütevellit bir çekingenlik her halde his olunurdu. Ferdin malı devlet nazarında hiç değilse hürmete ve riayete lâıyik görülürdü. Vergi nispetleri de bu çekingenlikle mütenasip ve binaenaleyh o irat veya servetin pek cüzi bir kısmı ile alâkadar idi. Yirminci asırda vaziyet hayli değişti. Birinci cihan harbinden sonra mükellefin serveti muvacehesinde devlete yarı lâıfife, yarı ciddî «Ortak devlet - Etat associé» adı verildi. Zira devlet istediği kadar vergi alabilmek için mükellefin «harimi kisbine» adamakıllı sokuldu. Ne kazandığına ve nasıl kazandığına yakından vakıf olmak istediğini sarahaten bildirdi ve neticede vergi nispetleri ehemmiyetli seviyelere yükseldi. Bu defaki cihan harbinin ârifesinde ve devamı sırasında ise devlet ferdin veya mükellefin malında ondan daha mukaddem ve daha fazla tasarruf ediyor denilse mübalâğa edilmiş olmaz. Eskiden mükellef fert vergiyi malından ayırır, devlete verirdi; şimdi ise devlet mükellefin malından evvelâ kendi hissesini ayırıp alıyor ve mükellefe ancak asgari maişetini temin edecek kadar bir şey bırakmayı kaide ittihaz etmiş bulunuyor. Harbin veya müdafaaın temvili (Financement) ve kapalı devir (Circuit fermé) denilen usul veya usullerin mebnası budur. Müdafaa masraflarını veya harb masraflarını karşılamak için devlet millî iradı bizzat eline almıştır; o kadar ki icabında ferde daha fazla irat temin etmesi için onu daha fazla istihsalde bulunmaya mecbur ediyor (zirai seferberlik, mecburi iş mükellefiyeti ve saire). Lüzum görürse ferdî servete, ferdî sermayeye, mameleke de elini uzatıyor. Devletin maksadı aynı zamanda ferde ait irattan veya servetten fert elinde mümkün olduğu kadar az kuvvei



iştirakiye bırakıp ortada mevcut olan eşya ve hidemata ferdin talebini elden geldiği kadar azaltmak ve böylece fiatleri kabarmaktan menetmek, daha başka bir ifade ile para kıymetini ayakta tutabilmek, para kıymetini düşürmemektir. Zira daha harbin zuhurundan da mukaddem dünyanın hemen hiçbir tarafında hakiki mânasiyle veyahut hiç değilse birinci cihan harbinden mukaddem telâkki edilen mânasiyle «para» kalmamış «para» namiyle ortada dönüp dolaşan «kâğıt» lar nihayet devlet eliyle efrada verilen ve kıymeti «idare» edilmeye çalışılan birtakım «saiy vesikalari» ndan ibaret bulunmuştur.

Para kıymetini ayakta tutabilmek için her şeyden mukaddem devlet bütçesi muvazenesini sıkı bir şekilde gemlemek iktiza eder, ta ki bütçe açıklarını devlet enflasyon yolundan kapamaya yürümek suretiyle paranın paralıktan çıkmasına veyahut «saiy vesikalığı» vazifesini zorlaştırmaya yol açmasın.

Bütçe muvazenesi de iki yoldan temin edilir: ya masrafları kısmak veya varidatı artırmak yoliyle veya her iki yol ile. Varidatı artırmak, dişe dokunur hasılat vermiyen emlâk ve teşebbüsât hasilâtından sarfı nazar olunursa vergileri artırmak veya yeniden yeniye vergiler ihdas etmek suretiyle olur. Masrafları kısmak da en zaruri devlet masraflarını ve Millî Müdafaayı doğrudan doğruya alâkadar etmiyen bütün masrafları tay ve tenzil etmekle olur.

#### *Yine Enflasyon meselesi*

Devlet masrafları, devletin harb veya müdafaâ masrafları bugün muharip gayri muharip memleketlerde o kadar çok artmış bulunuyor ki vergileri artırmak veya yeniden yeniye vergiler ihdas etmekle elde edilen fazla varidat maksadı temin etmekten çok uzak kaldığı için halin şartları muvacehesinde bütçe müvazenesi kaidesi ister istemez bir tarafa bırakılarak «istikraz» yolun da ehemmiyetle baş vurulmaktadır, ve «istikraz» tâbiri burada oldukça geniş mânada kullanılarak vergi midir, istikraz mıdır, yoksa her ikisi midir, tesbiti pek de kolay olmıyan «mecburi istikraz» usulü de (mecburi tasarruf, istimval mukabili tahvil itası ve şirketler temettüatından bir kısmının tahvile raptı ve mümasilleri) bu hususta maksadı temin edecek vasıtalar arasına alınmaktadır. Fakat muharip memleketlerde bile enflasyon yolundan memba aramak usulü tatbik edilse dâhi usul kayıtsız ve şartsız takbih edilmektedir. Çünkü enflasyon yolu istikbali feda ettiği kadar hali de tahdideden bir yoldur.

Enflasyon istikbali feda eden bir yoldur. Zira eldeki tasarrufu sürat ve şiddetle eriten, mahveden bir usuldur. Kendimizden bir misal: 1939 senesi başında nefsine veya ailesine ayda 100 liralık bir sigorta veya

tekaüdiye temin etmiş olan ve dört beş nüfuslu bir ailenin başında bulunan bir adam kendi veya çocukları için hiç değilse aç, açıkta ve çılpak kalmak korkusundan azade bir hisle ve emniyetle ferdaya bakabilirdi. O zamana nispetle hayat seviyesinin dört beş misli yükselmiş, yani para kıymetinin o kadar düşmüş olduğu nazarı itibara alınırsa kendinin ve ailesinin maişeti o (yüz lira) lık «para» ya istinadeden adamın bugün istikbale nasıl bakmakta olduğu kolaylıkla tasavvur olunabilir. Para kuvvei iştiraiyesindeki düşüşün bu süratle birkaç sene daha devam ettiğini tasavvur edelim, cemiyetin istikbali hakkında az çok bir fikir edinmeye imkân buluruz.

Enflasyon hali tahdideden bir yoldur. Para kuvvei iştiraiyesinin az çok süratle erimeye başladığı bir zamanda ücret sahipleri, maaş sahipleri, sabit irat sahipleri derhal darlık hissetmeye başladıkları için asgari maişetini şu veya bu şekilde temine muktedir olamayanlar doğrudan doğruya perişanlığa mâruz kaldıkları gibi o maişetini ahlâki kaideler pahasına temine muktedir olanlar da cemiyetin o zamana kadar meri ahlâk temellerini sarsarlar. Bu tabaka haricinde kalan tacir veya mustahsil tabaka, kendi maişetini yeni şartlara uydurmak için en müsait vaziyettedir; fakat bu vaziyet de «ihtikar» adını verir, ve bunu ahlâk namına takbih ve ve kanun namına takibederiz.

Enflasyonun bu tehlikeli tesirleridir ki yakın mazideki tecrübeler binaen de her memleket o tesirlerden kurtulmak için ne yapmak mümkün ise onu yampaya çalışmaktadır. Şimalî Amerika gibi dünyanın en zengin memleketinde, Rooseveltin iki günde bir, milletini enflasyon tehlikesinden tahzir etmesi, kuru sıkı bir tehdit değil, belki enflasyonun cidden bir âfet olduğuna inanmış bir adamın yerinde ve sarsıcı ikazlarıdır.

Gerek bizde gerek başka memleketlerde paranın kıymetine tesir eden yalnız nakdî âmil veya âmiller (enflasyon) olmadığı, bunların yanıbaşında gayri nakdî daha birtakım âmillerin de bulunduğu muhakkaktır. Bunun içindir ki alâkadar memleketler bir taraftan enflasyona mâni olacak tedbirler ittihaz ederken öbür taraftan istihlâkin tahdidi, istihsalin tezyidi, inkisam ve tedavülün tâdil ve tanzimi gibi daha başka birtakım tedbirlerle fiatleri mâkul hadler dâhilinde bulundurmaya, daha doğrusu paranın kuvvei iştiraiyesini ayakta tutmaya çalışmaktadırlar (kârların tahdidi, faizin takyidi, ücretlerin tanzimi, vesika usulü ve saire).

Bu şeniyetlere rağmen bütçe nutku enflasyon hakkında o kadar bedbin değildir. Nutukta bilâkis bir nikbinlik hissedilmektedir. O nikbinlik şuradan geliyor: «mütedavil banknotlar miktarında harbin zuhurundan beri mütehassıl tezayüdün büyük kısmı müsmir işlere, ticari ih-

tiyaçlara taallûk etmektedir.» Ancak şurası unutulmamalıdır ki o ticari ihtiyaçlar veya müsmir işler uzun vâdeli maksatlara mütaallik olduğu gibi ne maksatlara taallûk ederse etsin, banknotların artması keyfiyeti bizde daha ziyade iratları artırmakta bulunması dolayısıyla mutlaka fiatlere müessir olmaktadır. Bundan başka tedavüle çıkan ve tedavülde gezen banknotlardan ne miktarının müsmir işlere veya ticari ihtiyaçlara masruf ve ne miktarının münhasıran bütçe açıklarına mahsus bulunduğu üzerlerinde yazılı olmadığı için de onların hamilleri nazarında daima düşerek yürüyen kıymetleri tatbikatta bir tefrika imkân bırakmamaktadır.

### *Varlık vergisi*

Bütçe nutkunda veya nutuklarında her zamanki nikbinlik ne olursa olsun hükümet 1942 takvim senesinin sonlarına doğru enflasyon meselesi üzerinde durmuştur. 11 teşrinisani 1942 tarihli beyanatında Başvekil şu noktaları tesbit etmiştir: «Alelûmum eşya fiatlerinin bugünkü delice artışında filvaki istihsal azlığının, ithalât noksanının, yanlış tedbirlerin, bilhassa doymak bilmiyen hırsın ve ihtikârın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vâkia vardır ki o da tedavüldeki Türk aprasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır.» O tarihten sonra tedavül hacmi 700 milyonu da aşdı. Hükümetin para şişkinliğine bulduğu çare esas itibariyle gayet yerinde idi. Hiç değilse enflasyonu durdurmak için vergiye müracaat ediliyordu. Fakat tesis edilen vergi, bir vergide bulunması lâzım gelen evsafı haiz olmaktan uzak bir vergi idi. Ne için böyledir, bu noktaya geçmezden mukaddem verginin kemiyet ihtiyariyle hazineye ne verdiğini ve tedavüldeki banknotlardan bir miktarını çekmek için ihdas edilmiş bu verginin o maksadı ne dereceye kadar temin ettiğini araştıralım. Vergi teşrinisani 1942 de tatbikata girmiş, fakat asıl tahsilât kânunuevvel 1942 de başlamıştır (aşağıdaki cetvelde mütedavil banknotlar bilfiil mütedavil banknotları gösterir ki bankanın haftalık vaziyetlerinde pasif tarafındaki rakamdan aktif tarafındaki «kasada banknotlar» rakamı tenzil edildikten sonraki bakiyelerden müteşekkildir):

Tarih	Mütedavil Banknotlar 1 = 1000	Ay gayelerinde vergi hasılatı 1 = 1000
28 Teşrinievvel 1942	670,949	—
27 Teşrinisani »	720,165	—
5 Kânunuevvel »	731,611	91,693
12 » »	732,818	
17 » »	743,519	
26 » »	747,782	
31 » »	733,944	

Tarih	Mütedavil banknotlar 1 = 1000	Ay gayelerinde vergi hasılatı 1 = 1000
30 Kânunusani 1943	689,810	180,753
27 Şubat »	697,651	216,893
27 Mart »	710,479	237,313
30 Nisan »	722,357	255,180
29 Mayıs »	734,583	269,730

Elde mevcut vergilere ait tahsilâtın yanıbaşında varlık vergisi tahsilâtı kânunuevvel 1942 de hararetle devam etmiş olmasına rağmen bu ay içinde mütedavil banknotların seyrindeki tezayüde de hanel gelmemiştir (26 kânunuevvelde 747,8 milyonluk âzami bir had). Banknotlar hacmi o tarihten sonra, tedricen düşmeye başlayarak kânunusani 1943 gayesinde 689,8 milyona kadar inmiş ve sonra yine tedricen yükselmeye başlayarak mayıs 1943 sonlarında 734,5 milyonu bulmuştur. Halen (haziran 1943 sonları) 731 milyon etrafındadır. Netice itibariyle varlık vergisi tedavül hacmini indirememiştir, diye bilsek de bu hüküm üzerinde tevakkuf etmek için sebepler vardır:

Para hacmi denilince bu tâbiri mevzuumuz zaviyesinden de biraz geniş mânada telâkki ederek Merkez Bankasının «mütedavil banknotlar» rakamlarına «mevduat» rakamlarını (kaydî parayı) ilâve etmek lâzım gelir. Bu takdirde para hacmini yukarki cetvelde görüldüğünden farklı olarak âtideki şekilde müşahede ve tesbit ederiz:

— 1 = 1000 lira —

	Banknotlar	Mevduat	Yekûn
28 Teşrinievvel 1942	670,949	111,724	782,673
27 Teşrinisani »	720,165	109,809	818,866
5 kânunuevvel »	731,611	103,292	834,903
12 » »	732,818	107,902	840,720
17 » »	743,519	115,655	859,174
26 » »	747,782	130,547	878,329
31 » »	733,944	145,150	879,733
30 kânunusani 1943	689,810	217,094	906,904
27 Şubat »	697,651	212,805	910,456
27 Mart »	710,479	197,009	907,488
30 Nisan »	722,357	128,825	851,182
29 Mayıs »	734,583	125,626	858,209

Yukarki cetvelden anlaşılacağı veçhile banknotlarla mevduatın heyeti umumiyesindeki seyir, banknotların seyrinden biraz farklıdır. Banknotlar kânunusaniden mayıs sonlarına kadar mütemadî bir tezayüt gösterdiği halde (689,8 milyondan, 734,6 milyona çıkmıştır), banknotlar ve mevduat yekûnu bu devre zarfında daha ziyade tenakusa doğru bir meyil irae etmiş (906,9 milyon, 858,2 milyona inmiş) dir. Hakiki vaziyeti de daha ziyade bu ikinci seyir bize verir. Fakat ne olursa olsun varlık vergisi banknot hacminin veyahut banknot hacmi zait mevduat hacminin kabarmakta devam etmesine mâni olamamıştır. Filhakika 28 Teşrinisani 1942 deki 720 milyon banknot 29 mayıs 1943 de 734,6 milyon olmuş veyahut yine 28 teşrinisani 1942 deki 818,9 milyon banknot ve mevduat yekûnu 29 mayıs 1943 de 858,2 milyona baliğ olmuştur.

Varlık vergisi tahsilâtı başladıktan sonra da para hacmi (banknotlar ve mevduat) bankanın gerek bilvasıta, bilâvasıta devlete kredileri (hazine tahvilleri, senedat cüzdanı ve avanslar), gerek döviz ve altın mukabili emisyonları dolayısıyla bir müddet tezayüt ederek devam eylemekle beraber devlet arada (kânunusani 1943 den itibaren ve bilhassa nisan 1943 de) bankaya borcundan bir miktarını ödediği için neticede (28 mayıs 1943) bu borç cihetinden banknot ve mevduat hacmi biraz azalmış ve fakat yine arada (mevzuubahsımız teşrinisani 1942 - mayıs 1943 devresinde) mütemadiyen artan altın ve döviz mukabili emisyon çoğaldığı ve o azalışı biraz da fazlasıyla telâfi ettiği için para hacmi yine şişkin kalmıştır. Hulâsa 28 teşrinisani 1942 ye nazaran mayıs 1943 sonlarındaki para hacmi tezayüdü küşade kredilerden değil, belki altın ve döviz mukabili emisyonlarıdır.

Memlekete ait altın ve dövizin tezayüdü bir taraftan memnuniyeti mucip olmaktan hali kalmamakla beraber bugünkü şartlar dâhilinde elimize bu altın döviz yerine imkân olsaydı da gıda, libas, mahrukat, inşaat malzemesi gibi mahrumiyeti çekilmekte olan ihtiyaçlara mütaallik maddeler girmiş olsa idi daha çok memnuniyeti celbetmek lâzım gelirdi, diyebiliriz. Zira bu altın ve dövizlerin artması, daha ziyade o maddelerden mahrumiyet aphasına vâki olmaktadır.

Şimdi varlık vergisinin kendisine geçebiliriz: Bütçe açığını kapatmak veyahut ufalatmak için vergiye ve belki de daha birçok vergilere lüzum ve ihtiyaç vardı. Fakat her halde ihdas ve tatbik edildiği şekilde varlık vergisine değil. Varlık vergisinin cazibeli tarafı vardır; fakat zayıf tarafları da çoktur. Cazibeli tarafı tıpkı enflasyon gibi kolayca bir varidat membaı ittihazına elverişli görünmesidir. Ve bu cazibedir ki bizi enflasyon gibi bir ifrattan bu yeni vergi gibi başka bir ifrata götürdü. Verginin zayıf taraflarına gelince: 1 - Vergi daha ziyade sermaye üzerine mat-

ruhdur; 2 - Tarhiyat için mükellefe itiraz hakkı verilmemiştir; 3 - Tediye için mükellefe âdeta hiç vakit bırakılmamıştır (hiç değilse binnazariye vergi tarh edildiği gün vacibütteydi idi); 4 - Vergiyi ödemeyen veya ödeyemeyen mükellefler dâva açmak hakkından mahrum bırakılmış idi, ve saire; 5 - Fakat bütün bunların fevkinde verginin en zayıf bir başka tarafı vardı ki o da bazı istisnalar haricinde nispetinin tamamıyla «şahsi takdir» e tevdi edilmiş olması idi.

Maliye usulleri sermaye üzerinden vergiyi şüphesiz ki büsbütün menetmezler. Fakat sermaye üzerinden vergi alınırken nisbeti meselâ yüzde beş on gibi gayet makul ve mahdut seviyelerde tutmak lâzım gelir ve edayı teshil için de zaman vermek ve daha başka imkânlar ihzar edilmek iktiza ederdi. Bunlar yapılmamıştır. Varlık vergisinin hattâ istikbale muzafen zihinlerde bıraktığı çok derin intibalar hep bu zayıf tarafları dolayısıyledir. Memlekette saiy ve sermaye bu vergi yüzünden ürkekliğini artırmıştır. Fiatların tereffüünde bu ruhi haletin de büyük tesirleri olduğuna şüphe etmemelidir. İşe koyduğu sermayesinden dün yüzde şu kadar kâr arıyan sermaye sahibi bugün dünkünün iki mislini temine çalışmaktadır.

### *Düyunu Umumiye*

Malî vaziyet mevzuubahis olurken biraz da düyunu umumiyeye, yeni adı ile «Devlet Borçları» na bakalım.

Ortada hiçbir sebeb olmasa devlet bütçelerinin muttariden açık vermesi, Düyunu Umumiye'yi kabartmaya kâfidir. Düyunu Umumiye'mizin miktarı nedir? Bu hususta münteşir rakamlar ancak 1939 senesi mayıs gayerine gelebilmektedir. Bu rakamlara göre o tarihte devlet borçları 619,4 milyon liraya baliğ olmakta idi:

— 1 = 1000 lira —

	Muhakkem düyun	Mütemevviç düyun	Yekûn
31 Mayıs 1933	349,176	118,778	467,954
» 1934	356,590	101,003	457,593
» 1935	375,886	105,809	479,695
» 1936	385,727	120,035	505,762
» 1937	341,858	166,766	508,624
» 1938	325,693	209,920	533,614
« 1939	331,761	287,625	616,386

Bu tarihten sonra Düyunu Umumiyeeye ait olarak rakam ve malûmat intişar etmemiştir. Acaba o tarihten bugüne kadar Düyunu Umumiye nasıl bir istihaleye tâbi olmuştur? Bu istihalenin tezayüt tarafından olduğuna şüphe edilemez. Zira yalnız 1940 ve 1941 senelerinin 450 milyonu mütecaviz açıklarıyla bu hacmin milyarı geçtiğine katî olarak hükmedilebilir. Düyunu Umumiyeeyi kabartan yalnız bütçe açıkları değildir. Teslihat kredilerinden istimal edilen kısımlar, İngiltere ve Fransa'dan altın istikrazı, kliring hesaplarını kapamak üzere 264,7 milyon franklık istikraz ve daha başka borçlanmalarla devlet borçlarına ait meblâğların bir buçuk milyara yaklaşır seviyelere geldiğine hükmetmekte hata yoktur, denilebilir.

Yukarki cetvelin gösterdiği bir hususiyet de muhakkem düyunun mütemevviç düyuna nazaran nisbetini düşürerek yürümesi, daha başka bir ifade ile mütemevviç düyunun muhakkem düyuna nazaran nisbetini artırarak yürümesidir. Aşağıdaki cetvelden bunu istihraç ediyoruz:

	Muhakkem düyun %	Mütemevviç düyun %	Yekûn %
31 mayıs 1933	74,62	25,38	100
» 1934	77,93	22,07	100
» 1935	77,94	22,06	100
» 1936	76,27	23,73	100
» 1937	67,21	32,79	100
» 1938	60,66	39,34	100
» 1939	53,56	46,44	100

1939 dan sonra hazinenin hiç değilse gerek kısa vâdeli bonolar gerek 250 milyonluk altın avansı yoluyla Merkez Bankasına ehemmiyetli miktarda borçlandığı nazarı itibara alınırca yukarki nispetlerin mütemevviç düyun aleyhine biraz daha kabardığına hükmolunabilir.

Düyunu Umumiye ve bilhassa dalgalı borçlar (mütemevviç düyun) ile de memleket nakdi arasındaki gayet sıkı münasebete temas etmeden geçmek her halde doğru olamaz. Harbe girmiş girmemiş memleketlerin, bu kadar sıkışık bir zamanda harb ve devlet masraflarını mümkün olduğu kadar vergi ile karşılayıp istikraza mümkün olduğu kadar, az yer bırakmak istemeleri ve istikraz ile elde edilen paralarda kısa vâdeli borçlardan ziyade uzun vâdeli borçlara yer vermeye gayret sarf etmeleri, daha ziyade âtiyi Düyunu Umumiye yükü altında çok bırakmamaya ehemmiyet vermeleri dolayısıyledir; öyle ki imkânını bulan mahdut memleketler için kısa vâdeli borçları ilk fırsatta orta vâdeli borçlara, her ikisini ilk fırsatta uzun vâdeli borçlara kalbetmek gayretinde, müstakbel

nesli ağır yükler altına almamak ve onu korumak mülâhazasından ziyade yarın öbür gün her halde yakın bir âtide gelecek olan sulh zamanında memleket parasını ilâç kabul etmez bir dert ile yuvarlanıp gitmekten siyanet etmek maksadı hâkim olmaktadır.

Filhakika bugün her memlekette kar topu şeklinde büyüyerek cesamet peyda etmekte olan muazzam borçları yarın o sulh zamanında yine ödiyecek memleket halkıdır ve mâkul şekliyle memleket halkından çıkacak vergi hasılatıdır. Borçlar mürettebatı (faiz, resülmal ve saire) yükseldikçe mükellefin külfeti de her sene bütçeye konan o mürettebatın kemiyetiyle mütenasiben ağırlaşır. Bizde bu mürettebatın seyri ilk şekillerindeki bütçelere nazaran şöyledir:

Sene	1 = 1000 lira	Sene	1 = 1000 lira
1933	46.210	1939	49.740
1934	44.837	1940	67.337
1935	46.493	1941	85.157
1936	45.728	1942	100.593
1937	49.149	1943	121.790
1938	50.738		

Bu mürettebat mevzuubahis olurken de muhakkem borçlar - dalgalı borçlar tasnifi ehemmiyet peyda eder. Meselâ en son 121 milyon lira içinde hazine bonolarının, tasarruf bonolarının veyahut bu mahiyetteki birtakım borçların resülmal itfa mürettebatı pek cüzi miktarda olup bu mürettebat daha ziyade o borçların faizleri karşılığında müteşekkildir. Pek kısa bir zaman içinde bu dalgalı (mütemevviç) borçları mutlâka uzun vâdeli borçlara kalbetmek suretiyle bir «tahkim» yapmak zarureti vardır. Bu tahkim yapılmadıkça kısa vâdeli bonoların hâmillerinince veya borçların dayinlerce tecdit edilmek istenilmemesi gibi zayıf taraflarından korkulur. Bu zayıf taraflar kendilerini gösterdikleri gün hazinenin acele para bulmak için en müsait müracaatgâhı yine enflasyon membaı olacaktır. 1914—18 den sonra birçok memleketlerde fevkalâde seviyelere yükselmiş olan Düyunu Umumiyenin bilhassa bu dalgalı kısmını mükelleften vergi alarak o yoldan itfaya ve yahut «tahkim» suretiyle vâdelerini uzatmaya imkân bulunmadığı için ister istemez yine enflasyon yoluna baş vurulmuş, «nakit faciaları» denilen hâdiseler bu suretle alâkadar memleketlerin iktisadiyatını sarsmış ve hattâ birtakım memleketlerce devlet borçları kısmen veya tamamen esasından baltalanarak o facialar hailelere inkılâp etmiştir.



Pek yakın bir maziye ait bu tecrübeleri göz önünde tutarak halin masrafları için istikraz yolundan istifade edilirken o istikrazların nevi-leri ve sonra mürettebatları üzerinde de ehemmiyetle tevakkuf edilmek lâzım gelir. Meselâ bizde hiç değilse tasarruf bonolarına verilen yüzde dört, yüzde beş, yüzde altı faizler - bugünkü şartlar dâhilinde - pek zorlamadan biraz daha aşağı seviyelere indirilebilir, gibi görünür. Halk elindeki iratları ve sermayeleri bankalar yoluyla devlet hazinesine isale etmek ve halk elindeki iştirak kuvvetini mümkün olduğu kadar azaltmak bugün başka memleketlerde âdeta kaide haline gelmiş olmasına ve sermayelerin memleket dâhilinden başka yerlerde tenmiye mahallî bulmaları imkânı kalmamış bulunmasına göre Düyunu Umumiye mürettebatında hem o mürettebatın külfetini hafifletmek, hem daha uzunca vâdeli istikrazlara tevaccüh etmek imkânları kolaylıkla tecrübe edilebilir, zannedilir.

Hattâ bu mevzuu Ziraat Bankası, Sümer Bank, Eti Bank, Emlâk ve Eytam Bankası, Belediyeler Bankası zaviyesinden işlenmek için en müna-sip ve en müsait zaman zamanımızdır, diye bilirim. Bu bankaların asıl vazifeleri orta vâdeli ve uzun vâdeli ikrazat yapmaktır; bu nevi ikrazat ise ancak orta ve uzun vâdeli tahvilât ihracı ve bu ihracın tevsii suretiyle para tedarik etmekle mümkündür. Döviz takyidatiyle memlekette hari-ce sermaye gönderilmesi mümkün değildir; mümkün olsa bile dünyanın hiçbir yerinde emniyet kalmamış olması yüzünden memleket sermaye sahiplerince yine en emin yer, sermayedarın kendi memleketidir. Bu fırsattan istifade ederek yukarıda mevzuubahis bankalar, kendi mevduat sahiplerini - cüzdan usulü ve makbuz usulünden başkaca - istikraz tahvil-leri mübayaasına da pekâlâ alıştırabilirler. Sermaye sahiplerini buna alış-tırmak için bankalar evvelâ üç ve dört senelikten başlayarak tedricen da-ha uzun vâdelilere doğru yürüyebilirler. Bu imkân hâsıl olduğu gün devletin hem Merkez Bankası senedat cüzdanındaki senetleri azalmış hem Merkez Bankasından istikraz mecburiyetleri hafiflemiş olacaktır!

30 Haziran 1943